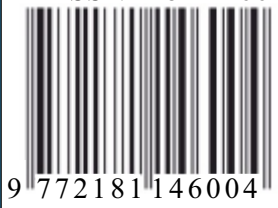

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

2/2023

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

MUNDARIJA *** СОДЕРЖАНИЕ *** CONTENTS		
ANIQ VA TABIIY FANLAR *** EXACT AND NATURAL SCIENCES *** ТОЧНЫЕ И ЕСТЕСТВЕННЫЕ НАУКИ		
Latipov H.M.	To'rtinchi tartibli operatorli matritsaga mos Fredgolm determinantining asosiy xossalari	3
Norqulov J.F., Kengboyev S.A., Azimov R.B.	Silindrik tishli uzatmalarda tishnig qiyalik burchagi o'zgarganda ta'sir qiladigan kuchlarni aniqlash va ishlash samaradorligini takomillashtirish	9
Alimov H.N., Mirzayev B.R., Toshmatov D.Sh., Yo'ldoshev B.A.	Kasr tartibli diffuziya tenglamasidan manbani aniqlash masalasi	13
Farxodov S.U., Yusupov X.N., Doliyev Sh.Q., Toshtemirov R.T.	Po'lat ishlab chiqarish jarayonini nazorat qilishda optimallashtirish usulini qo'llash	20
Ibodullayev M.X., Norqulov J.F., Saidov B.Y.	Neft va gaz sanoati korxonalarida issiqlik almashinish apparatlarining zamonaviy samarador konstruksiyasining hisobi	28
Nuriddinov J.Z., Primov J.F.	Parabolik tipdagi integro-differensial tenglama uchun teskari masalalar	36
Sayliyeva G.R.	Uch o'lchamli qo'zg'alishga ega umumlashgan Fridriks modelining xos qiymatlari haqida	45
To'rayev Sh.D., Norqulov U.E., Nazarov M.M.	Turbogeneratorning texnik holatini baholash metodologiyasi	51
Юлдашева Н.Б.	Темир боратнинг оптик, магнитооптик ва фотомагнит хоссалари	57
Shoimov B.S., Jamolov Sh.J.	Singulyar koeffitsiyentga ega bo'lgan giperbolik tipdagi tenglama uchun Koshi masalasi	66
Jumayev J., Muhammadova M.	Ochiq oqim kengayishi kattaligidan turbulent qovushoqlik tenglamasi modelida foydalanish	71
Фаязов К.С., Худайберганов Я.К.	Условная корректность начально-краевой задачи для системы неоднородных уравнений параболического типа с двумя линиями вырождения	76
Jumayev J., Baqoyeva S.T.	Nostatsionar konveksiya masalasini oshkor usulda yechish	86
TILSHUNOSLIK *** LINGUISTICS *** ЯЗЫКОЗНАНИЕ		
Akramov I.I.	Researching the origins of aphorisms	91
G'aybullayeva N.I.	Tilga kognitiv yondashuvning shakllanish taraqqiyoti	95
Raxmatova M.M., Inoyatova D.I.	O'zbek badiiy adabiyotida xunuklik tushunchasining ifodalanishi	100
Қутлиева М.Ғ.	Инглиз ва ўзбек тилларида қўшма сўзларда урғунинг аҳамияти	105
Махмудова С.Х.	"Ostona" konsepti lingvomadaniy birliklarining badiiy matndagi o'rnini	110
Rabiyeva M.G', Mustoqova S.U.	Evfemizmlarning ingliz va o'zbek tillarida lingvomadaniy shartlanishi	115
Navruzova N.X.	Connotation in verbs and its expressive functions	119
Nazarova N.A.	Bases of the theoretical study of anthroponyms and their	126

	characteristics	
Saidov Kh.Sh.	Economizing language resources on the example of the word formation of modern English slang	132
Sharipova D.Sh.	The linguistic relationship of symbols	136
Абдувахабова Д.Н.	Тилшуносликда эмотивлик, модаллик ва баҳолаш категорияларининг ўзаро боғлиқлиги	143
Джалилова З.Б.	Инглиз ва ўзбек тилларида гул номларининг лексик-семантик майдони ҳамда лингвопоэтик хусусиятлари	147
Ибрагимова Н.А.	Аутентик матн тушунчаси, турлари ва таснифи	154
Қаршиев Н.Т.	Қорақўлчилик терминларининг ясаиш усуллари	159
Zikrillayev G'.N., Ro'ziyev Y.B., Safarov F.S.	Dialektik materializm va tilshunoslik metodologiyasi	168
Fayziyeva A.A.	Inson his-tuyg'ulariga oid konseptual modellar	176
ADABIYOTSHUNOSLIK *** LITERARY CRITICISM *** ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ		
Axmedova S.H.	Ingliz va o'zbek ertaklarida epik ko'makchilar talqini va tasviri	181
Davronova Sh.G'.	Isajon Sultonning "Bibi Salima" hikoyasida milliylik ifodasi	187
Djumayeva N.	Ingliz hamda o'zbek xalq ertaklaridagi sehrlı buyumlar orqali milliy madaniyatning ifodalanishi	192
Karimova D.H., Ahmadova X.N.	Aka-uka Grimm ertaklari o'zbekcha tarjima variantlarining shakllanish omillari va paradigmatic belgilari	198
Khayrullayeva N.N.	The analysis of the setting in the eco-fiction novels "Time is a river", "Sweetgrass", "The summer of lost and found" by American writer Mary Alice Monroe	203
Nodirova F.X.	Sa'dulla Hakim she'riyatida adabiy g'oya va tahlil	209
Rakhmatova M., Rakhmonova J.	XXI Century American prose: analysis of "The hunger games" by Susanne Collins	214
Xamdanova S.B., Tilavova N.	Charlz Dikkensning "Nikolas Niklbining hayoti va sarguzashtlari" romani kompozitsiyasi va tarbiya romanining janr xususiyatlari	219
Jo'rayeva M.J.	Hilda Dulitl she'riyatida imajizm ifodasi	225
Одилова Г.	Болалар адабиётида глуттоник дискурс таржимасида услуб ва маъно адекватлиги	229
Mizrabova J.I.	Uilyam Shekspirning "Qirol Lir" nomli asari tarjimalarida kalamburning qayta voqelantirishdagi muammolari	235
Эльманова М.Т.	Проблема семейных ценностей в романах Джойс Кэрролл Оатс "Мать, пропавшая без вести" и "Мы были Малвэнами"	245
MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Narziyeva D.I.	Mashrab devonlari nashrlaridagi tafovutlar	249
"NAVOIY GULSHANI"		
Amonova Z.Q.	Yuzungda zarvaraq har yonki lutfi benihoyatdur	253
PEDAGOGIKA *** ПЕДАГОГИКА *** PEDAGOGICS		
Burxonova M.X.	Tibbiy madaniyat tushunchasining shakllanish tarixi	255
Sariyev R.Sh.	Chizmachilik fanida ijodiy loyihalash faoliyatining pedagogik-psixologik xususiyatlari	259
Xodjayev R.I.	Bokschilarni tayyorlashning psixo-fiziologik xususiyatlari	263
TARIX *** ИСТОРИЯ *** HISTORY		
Ражабова Д.Я.	Бухоро амирлигидаги сунний-шиа ихтилофлари тарихидан	267

INSON HIS-TUYG‘ULARIGA OID KONSEPTUAL MODELLAR

Fayziyeva Aziza Anvarovna,

Buxoro davlat universiteti

Tarjimashunoslik va lingvodidaktika kafedrasida katta o‘qituvchisi

a.a.fayziyeva@buxdu.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilida inson hissiyotlarining konseptuallashuvi, ularning metaforik modellari tahlil qilingan. Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra abstrakt tushunchalar inson tafakkurida unga aniq bo‘lgan tushunchalar, tajribalar yordamida anglanadi. Ingliz tilida tizimlashgan hissiyotga oid konseptual metaforalar strukturaviy, ontologik hamda orientatsion turlarda voqelangan bo‘lib, hissiyotlar–obyekt, hissiyotlar–issiqlik, hissiyotlar–sovuqlik, hissiyotlar–suyuqlik, hissiyotlar–tepa, hissiyotlar–past kabi metaforik modellar shaklida uchrashi tahlilda namoyon bo‘ldi.

Kalit so‘zlar: konseptual metafora, metaforik model, orientatsion metafora, strukturaviy metafora, ontologik metafora, hissiyotlar.

Аннотация. В статье анализируется концептуализация человеческих эмоций и их метафорических моделей в английском языке. Согласно теории концептуальной метафоры, абстрактные понятия понимаются в терминах других концепций и опытов, которые были ранее известны. В английском языке концептуальные метафоры эмоций вербализуются в структурном, онтологическом и ориентационном типах. В частности, в анализе были проявлены такие метафорические модели, как эмоции - объекты, эмоции - тепло, эмоции - холод, эмоции - жидкость, эмоции - вверх, эмоции - вниз.

Ключевые слова: концептуальная метафора, метафорическая модель, ориентационная метафора, структурная метафора, онтологическая метафора, эмоции.

Abstract. The article analyzes the conceptualization of human emotions and their metaphorical models in English. According to the conceptual metaphor theory, abstract concepts are understood in terms of other concepts and experiences that are previously known to us. In English, conceptual metaphors of emotion are verbalized in structural, ontological and orientational types. Particularly, metaphorical models such as emotions are objects, emotions are heat, emotions are cold, emotions are liquid, emotions are up, emotions are down were manifested in the analysis.

Keywords: conceptual metaphor, metaphorical model, orientational metaphor, structural metaphor, ontological metaphor, emotions.

Kirish. Metaforalar tilshunoslik, tarjimashunoslik, stilistika kabi fanlar uchun doimiy qiziqish uyg‘otib kelgan tadqiqot obyekti sifatida kognitiv tilshunoslikda ham markaziy o‘rinni egalladi. Til va tafakkurning ajralmasligi, o‘zaro bog‘liqligi, tafakkur jarayonlarining tilda voqelanishi metaforalarning yaralishiga zamin yaratsa, metaforizatsiya natijasida shakllangan lingvistik birliklar keyinchalik insonning ongini, fikrlash tarzini boshqaradi. Inson borliqni tafakkurida aks etgan metaforalar yordamida anglab, yangi bilimlarni guruhlashtiradi, tasniflaydi hamda ularga baho beradi.

Hissiyot shaxsning voqelikdagi narsa va hodisalarga, kishilarga hamda o‘z-o‘ziga bo‘lgan munosabatlaridan kelib chiqadigan kechinmalari hisoblanishi ma‘lum. Shaxs tirik mavjudot bo‘lishi bilan birga jamiyat a‘zosi hamdir, shuningdek, yakka inson sifatida tevarak-atrofdagi narsa va hodisalarga munosabatini xolisona aks ettiradi. Inson hissiyotlari nafaqat uning tana a‘zolari, xatti-harakatlari yoki yuz ifodasida, balki tilda ham voqelanadi. Hissiyotlarni abstrakt voqelikdan moddiylikka o‘tkazish ular bilan bog‘liq konseptual metaforalarda namoyon bo‘ladi. Masalan, ANGER IS FIRE/G‘AZAB – OLOV konseptual metaforasida ushbu ikki konseptning birlashuvini kuzatish mumkin. (Qarang: 1-jadval):

ANGER IS FIRE/G‘AZAB – OLOV konseptual metaforasi

1-jadval

Those were <i>inflammatory</i> remarks.	Bu <i>yondiruvchi</i> so‘zlar edi.
<i>Smoke</i> was coming out of his ears.	Quloqlaridan <i>tutun</i> chiqayotgan edi.
She was <i>burning</i> with anger.	U g‘azabdan <i>yonardi</i> .

LINGUISTICS

He was <i>spitting fire</i> .	U olov <i>ufurardi</i> .
The incident <i>set</i> the people <i>ablaze</i> with anger.	Bu voqea odamlarda <i>g‘azab olovini yoqdi</i> .

Yuqoridagi misollardan g‘azab va olov o‘rtasidagi kognitiv ko‘chishni quyidagicha izohlash mumkin:
 olovning sababi → g‘azabning sababi
 olov ichidagi narsa → g‘azabdagi inson
 olov → g‘azab
 olovning shiddati → g‘azabning shiddati

Demak “jahl, g‘azab” tushunchalari aks etgan har beshala gapdagi metaforik iboralarda “olov” konseptiga xos so‘zlardan foydalanilgan va “G‘AZAB – OLOV” konseptual metaforasi atrofida umumiy lashtirilgan. Bunda “g‘azab”ni yoritib berish – maqsad soha, *yondirmoq, olov tupurmoq, yonmoq, olovini yoqmoq* kabi so‘zlarni o‘z ichiga oluvchi “olov” konsepti esa manba sohadir.

Konseptual metaforalar, jumladan, inson his-tuyg‘ulariga oid metaforalar shaxsiy rivojlanish adabiyotlarida ham qo‘llanilishi tabiiy bo‘lib, mazkur diskursning maqsadi nuqtai nazaridan olib qaraganda, inson hissiyotlariga ta‘sir o‘tkazish, insonning nafaqat atrofni, balki ichki olamidagi jarayonlarni ham anglashga urinishi tabiatidan kelib chiqadi.

Fikr va g‘oyalar kabi, hissiyotlar ham ingliz tilida moddiy ko‘rinishda ifodalanishi EMOTIONS ARE OBJECTS / HISSIYOTLAR– OBYEKTTLAR metaforik modeli misolida ko‘rish mumkin.

You are designed mentally and emotionally in such a way that task completion *gives you a positive feeling*. (Eat that Frog, P.12) // Siz aqliy va hissiy jihatdan shunday tuzilgansizki, ishni yakunlash *sizga yoqimli hissiyot beradi* (Samaradorlikning 21 yo‘li, B. 9.)

The difference is that *you get a tremendous feeling of pride and satisfaction* from the completion of something valuable and significant. (Eat that Frog, P.31.) // Farqi shundaki, chindanda muhim va zarur vazifani ado etganingizda o‘zingizdan *faxrlanish hamda qoniqish hisini tuyasiz*. (Samaradorlikning 21 yo‘li, B. 22.)

Ingliz tilidagi *gives you a positive feeling* va *you get a tremendous feeling* jumalari hissiyotlarni berish yoki olish mumkinligini ko‘rsatib, ularga ishora qiluvchi *to give* – narsa-predmetni bermok, *to get* – narsa- predmetni olmoq ma‘nolarida keladi. Birinchi misolning tarjimasida o‘zbek tilida ham HISSIYOTLAR – OBYEKTTLAR metaforik modeli qayta yaratilgan. Pol Ekman tadqiqotlari natijasida taklif etilgan hissiyotlar universalligi (Emotion universality) gipotezasi boshqa tadqiqotchilar tomonidan qisman rad etilsa-da, hissiyotlarning asosiy qismi xalqlarning madaniyatidan qat‘i nazar, birdek his etiladi, bu o‘xshashliklar tilda ham aks etadi. [1, 45-60]

Hissiyotlar haqida ingliz tilida shakllangan EMOTIONS ARE LIQUID / HISSIYOTLAR – SUYUQLIK konseptual metaforasi his-tuyg‘ular ingliz tilida so‘zlovchilar tasavvurida tanada suyuqlik ko‘rinishida mavjud bo‘lishi va harakatlanishini ko‘rsatadi. Ingliz lisoniy olamida emotsiyalarning turli vaziyatlarda tushunilishi, uning turli shakllari suyuqlik bilan bog‘liq tushunchalar doirasida anglanishi quyidagi kognitiv xaritalashda izohlangan (Qarang: 2-jadval):

His-tuyg‘ularning suyuqlik tarzida anglanishi

2-jadval

Suyuqlik	→	Hissiyot
Suyuqlikning iste‘molchisi/idishi	→	Hissiyotning iste‘molchisi/idishi
Suyuqlikning tanaga kirishi	→	Hissiyotning tanaga kirishi
Suyuqlikka ehtiyoj sezish	→	Hissiyotga ehtiyoj sezish
Suyuqlikning moddiy holati	→	Hissiyotning moddiy holati
Suyuqlik moddiy holatining o‘zgarishi	→	Hissiyot moddiy holatining o‘zgarishi
Suyuqlik miqdori	→	Hissiyot miqdori
Suyuqlik harakati	→	Hissiyot harakati
Suyuqlikda bo‘lish sharti	→	Hissiyotda bo‘lish holati

Hissiyotlarning moddiylashuvi aynan suyuqlik kabi his qilinishiga, ehtimol, insonning butun tanasi bo‘ylab tarqalgan nerv tolalarida ma‘lumotlarning markaziy nerv tizimidan tanaga tarqalishi jarayonida bo‘ladigan sezgilar ta‘sir qilgan bo‘lishi mumkin. Hissiyotlarning konseptuallashuvi nafaqat kognitiv

lingvistika, balki neyrolingvistika doirasida ham tadqiq olib borilsa, inson tajribalari konseptualizatsiyasi va metaforizatsiya jarayonlariga yanada aniqlik kiritilgan bo'lar edi.

Shaxsiy rivojlanishga oid adabiyotlar jonli tilni namoyon etuvchi diskurs sifatida his-tuyg'ularni aks ettiruvchi konseptual metaforalar orqali o'quvchini o'z hissiyotlariga bo'lgan munosabatini qayta ko'rib chiqishga undaydi. Mich Elbomning "Morrining seshanba darslari" asari g'oyasi asosida o'quvchining hayotga bo'lgan qarashlarini o'zgartirish, vaqtni, hayotni qadrlashga o'rgatish, hissiyotlarni qabul qilib, ularni to'la his qilishga odatlantirish yotadi. Shuning uchun "Morrining seshanba darslari"da inson hissiyotlariga oid metaforik modellar boshqa asarlarga nisbatan ko'proq tahlilga tortilgan. But by *throwing yourself into these emotions*, by allowing yourself to *dive in*, all the way, over your head even, you experience them fully and completely. (Tuesdays with Morrie, P.30.) // Ammo o'zingni bu hech bir hadiklarsiz *tuyg'ular ummoniga otib, unga tamoman g'arq bo'lgach*, erkingni butunlay his-tuyg'ular ixtiyoriga topshirish orqaligina ularni to'laligicha his etasan. (Morrining seshanba darslari, B.87.)

Misolni tahlil qilsak, *throwing yourself into these emotions* – tuyg'ular ichiga o'zini otmoq, *allowing yourself to dive in, all the way, over your head* – boshi bilan ularga butunlay sho'ng'imoq kabi iboralar hissiyotlarning tanadan tashqarida qabul qilinishini ko'rsatadi. XVII asrlarda Yevropada ratsionalizm falsafiy qarashlarining paydo bo'lishi, insonning borliqni aql orqali tahlil qilib, tanishiga unday boshladi. Hozirgi kunga kelib, insoniyat uchun *aql yoki qalb* masalasi dilemma bo'lib, olamni anglash ratsional fikrlashga tayanishini qo'llovchilar ko'plab topiladi. Jamiyatdagi bunday ideologik qarashlar, eng avvalo, tilda aks etadi, shuning uchun aqlga oid konseptual metaforalar keng ko'lamda shakllangan va tadqiq qilingan. Shunga qaramay, shaxsiy rivojlanish adabiyoti yozuvchilari inson hissiyotlarini hayotning ajralmas bir qismi sifatida ko'rib, ularni rad etish emas, balki to'laqonli his qilish, hissiyotlarga "cho'milib" yashashni tatbiq etishadi.

Hissiyotlarga oid konseptlar harorat konseptlari bilan ham chambarchas bog'lanib ketgan, ularga ijobiy yoki salbiy baho haroratning issiq/sovuqligi nuqtai nazaridan kelib chiqib beriladi. Ijobiy hislar iliqlik, salbiylari esa sovuq konseptiga tenglashtiriladi. Ingliz tilida kundalik nutqda "*warm love*" (iliq muhabbat), "*chilled with fear*"(qo'rquvdan muzlamoq), "*heartwarming*" (qalbga iliqlik beruvchi) iboralari tez-tez qo'llaniladi. J.E.Vaggoner tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijasida, bolalar va yoshi kattalar muhabbat va g'azabni yuqori harorat, qo'rquvni esa quyi harorat bilan bog'lashar ekan. [2, 233-245]

Misollarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, ikki qarama-qarshi, ya'ni ijobiy va salbiy tuyg'ular bir-biriga zid metaforik modellarda voqelanganini ko'ramiz. I asked excitedly, *warming to the concept*. (The Café on the Edge of the World, P.37) // Men bu konsepsiyaga *mehrim tovlanganidan* hayajonlangan ko'yi so'radim. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B.42.) Love-hate overreactions, fight-or-flight tendencies, withdrawal, aggressiveness, bitterness, resentment, and *cold competition* are some of the usual results. (7 Habits of highly effective people, P.54.) // Natijada sevgi va nafratning haddan tashqari oshishi, jang va kurashishga moyillik, chekinish, tajovuzkorlik, g'azab, nafrat va *sovuq raqobat* vujudga keladi. (Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko'nikmasi, – B.123) Holding him like that moved me in a way I cannot describe, except to say I felt the seeds of death inside his shriveling frame, and as I laid him in his chair, adjusting his head on the pillows, I had the *coldest realization* that our time was running out. (Tuesdays with Morrie, P.18.) // Uning so'lib borayotgan tanasida o'lim urug'lari nish urayotganini his qildim. Uni kursiga yotqizib, yostiqni boshiga to'g'rilab qo'yar ekanman, *achchiq haqiqatni* – vaqtimiz tugab borayotganini his qildim. (Morrining seshanba darslari, B.51.)

Yuqoridagi misollarda kelgan jumlar tahlil qilinsa, *warming to the concept* (konseptga nisbatan yuragi ilimoq) iborasi ingliz tilida shakllangan POSITIVE FEELINGS ARE HEAT / IJOBIY HISSIYOTLAR – ISSIQLIK, *cold competition* (sovuq raqobat), *coldest realization* (sovuq haqiqatni anglamoq) iboralari NEGATIVE FEELINGS ARE COLDNESS / SALBIY HISSIYOTLAR – SOVUQLIK konseptual metaforalarining tilda ifodalangan shakllari ekanligiga guvoh bo'lamiz. Mazkur metaforik modellar konseptualizatsiyasi insonning tana haroratining hissiyotlar natijasida yuqorilashi yoki tushushiga taqaladi. Issiqlik doimiy ravishda ijobiy hissiyotlar bilan assotsiatsiya qilinmaydi, odatda, ijobiy tuyg'ular iliqlik tarzida, jahl, g'azab, hayajon kabi hislar esa issiqlik bilan birga tushuniladi. O'ta issiq harorat insonning kayfiyatiga va tabiatiga ta'siri psixologlar tomonidan isbotlangan jarayon, boshqa tarafdin olib qaraganda, g'azabi chiqqan inson sovuq joyda o'tirgan bo'lsa ham, jahl sababidan tana harorati ko'tarilib, qizib ketishi hammaga ma'lum. Issiqlikning intensivligi hissiyotlarning ham intensivligi, kuchayishiga sabab bo'ladi. Bundan xulosa qilish mumkinki, barcha salbiy tuyg'ular faqat sovuqlik ma'nosida his qilinmaydi, aksincha, issiqlik tushunchasi bilan ham bog'liq bo'lishi mumkin. Konseptlar tilda verballashib, madaniyatga va hissiyotlarning qanday qabul qilinishiga ta'sir ko'rsatib boradi.

Qoʻrquv, hafsalasi pir boʻlish kabi holatlar qon aylanishining sekinlashuvi sabab tanadagi haroratning tushishidan sodir boʻladi. Yuqoridagi misollarda kelgan *cold* sifati sovuq maʼnosiga ega boʻlsa-da, kontekstga qarab, farqli hissiyotlarni ifodalashi mumkin. Masalan, yuqoridagi ikkinchi misolda kelgan *cold competition* (sovuq raqobat) iborasi oilada vujudga kelishi mumkin boʻlgan nafratli munosabatlar, oʻzaro kimoʻzarga kurashishlarni anglatadi, keyingi misolda, haqiqatni anglagach, toʻsatdan keladigan qoʻrquvni aks ettiradi. Oʻzbek tilida ham ingliz tilida boʻlgani kabi, hissiyotlar issiqlik yoki sovuqlik nuqtayi nazaridan ijobiy/ salbiy baholanadi. Biror kishiga yoki narsaga nisbatan munosabatning yaxshi tomonga oʻzgarishida *koʻngli ilimoq*, biror ishdan, aksincha, hafsalasi pir boʻlsa *koʻngli sovumoq*, *qoʻli sovumoq* kabi iboralar qoʻllanadi.

Hissiyotlar bilan bogʻliq metaforizatsiya ularning orientatsion tabiatini ham koʻrsatadi. Ingliz tilida shakllangan HAPPINESS IS UP / SADNESS IS DOWN (BAXT – TEPA / XAFALIK – PAST) konseptual metaforasi xursandchilik tuygʻularni boshidan kechirayotgan inson oʻzini goʻyo tepada, xafa inson esa ruhining pastda ekanini his qiladi, bunda inson ruhi maʼlum darajadan tepaga yuqorilaydi yoki pastga qarab harakatlanadi. Ingliz tilida mavjud idiomalar ham ushbu metaforik modelni yaqqol koʻrsatib beradi: *in seventh heaven* – yettinchi osmonda, *to be on cloud nine* – toʻqqizinchi bulutda boʻlmoq, *to jump for joy* – xursandlikdan sakramoq, *flying high* – tepada uchmoq, *walking /floating on air* – havoda suzib yurmoq. Ushbu idiomatik birliklar oʻzbek tiliga tarjima qilinganda, aksar qismi oʻzbek tiliga toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilish mumkinligi kuzatiladi, ammo *to be on cloud nine* – toʻqqizinchi bulutda boʻlmoq iborasi oʻzbek lingvomadaniyatida uchramaydigan tushuncha, toʻqqizinchi bulut konsepti hech qanday konnotatsiyaga ega emas. Tahlilga olingan asarlarda uchragan misollarga eʼtibor qaratsak: “Here’s how my emotions go,” Morrie told Koppel. “When I have people and friends here, *I’m very up*. (Tuesdays with Morrie, P.21.) // – Kayfiyatimga kelsak, – dedi Morri Kopplega, – tanishlarim va doʻstlarim yonimda boʻlganida *oʻzimni yaxshi his qilaman*. (Morrining seshanba darslari, B.60.)

Ingliz tilida predlog yoki ravish holatida kelganda, uning ilk nominativ maʼnosi *tepa*, *yuqori* kabi maʼnolarni anlatadi, idiomatik birlik tarzida keladigan maʼno ham uning birlamchi lugʻaviy maʼnosidan shakllanib, kayfiyatning yuqori ekaniga ishora qiladi. Tahlil uchun olingan parchani soʻzma-soʻz tarjima qilish imkonsiz. Chunki, *men juda tepadaman* tarzida tarjima qilish kontekstga ham, gap anglatayotgan mantiqqa ham toʻgʻri kelmaydi. Demak, tarjimada pragmatik adekvatlikka erishish uchun oʻzbek tili leksik-semantik birliklaridan eng maqbul muqobil shaklni tanlash tarjimaning optimal yechimi boʻladi. Idiomaning *oʻzimni yaxshi his qilaman* koʻrinishidagi tarjimasida BAXT – TEPA metaforik modeli saqlanmagan, holbuki, oʻzbek tilidagi *kayfiyati koʻtarilmoq* iborasi mavjudki, BAXT – TEPA konseptual metaforasining oʻzbek lingvomadaniyatida ham orientatsion shaklda voqelanganini isbotlaydi.

Kayfiyatning tushishi, xafalik insonni jismonan pastga harakatlantiradi. Ruhiyatning choʻkishi, eng avvalo, tananing holatidan ham seziladi. Masalan, xafa insonning qosh qovogʻi osiladi, labining chekkalari osiladi, qaygʻuga tushgan insonlarda gavdaning choʻkib qolishi ham kuzatiladi. Ushbu tajribalar koʻp xalqlarda deyarli bir xilda namoyon boʻladi. Ingliz tilidagi SADNESS IS DOWN / XAFALIK – PAST konseptual metaforasi bir necha feʼllar yordamida ifodalangan. *I am feeling down* (Kayfiyatim past). *He’s really low these days* (U shu kunlarda kayfiyati past yuribdi). *My spirits sank* (Ruhiyatim choʻkib ketdi). *I fell into depression* (Men depressiyaga tushdim).

Down, into kabi ravishlar *pastga*, *ichiga* maʼnosida qoʻllanilib, kayfiyat va his-tuygʻularning tushib ketishida ishlatiladi. Konseptual metaforalarning yana bir oʻziga xos jihatlaridan biri, ularning kontekstual tabiatiga bogʻliq boʻlib, vaziyatga qarab SADNESS IS DOWN / XAFALIK – PAST konseptual metaforasi SADNESS IS UP/ XAFALIK – TEPA modeliga ham aylanishi mumkin. *As the day wound down, my frustration continued to rise up*. (The Café on the Edge of the Wolrd, – P.13) // Kech boʻlgani sari *figʻonim falakka koʻtarildi*. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B.13.)

My frustration level continued to go in the opposite direction of the fuel gauge. (The Café on the Edge of the Wolrd, P.13.) // Yonilgʻim tugab borishiga qarshi oʻlaroq, *tushkunligim oshib borardi*. (Yer chekkasidagi qahvaxona, B.13.) Koʻrinadiki, vaziyatlar hissiyotlarga taʼsir qilishi bilan tushkunlik, xafalik darajasi oshadi, bunda ingliz va oʻzbek tillaridagi metaforik modellar oʻxshash tarzda shakllangani tarjimada namoyon boʻlgan. Vaholanki, oʻzbek tilida ham tushkunlik, gʻam tananing jismonan pastga harakatlanishini koʻrsatadi. Jumladan, *gʻamdan qaddi bukilmoq*, *darddan choʻkib qolmoq* kabi iboralar fikrimizni dalillaydi.

Xulosa. Tahlillardan xulosa qilish mumkinki, zamonaviy lingvistikada metaforalarning kognitiv jihatlariga asosiy eʼtibor qaratilgan. Demak, insonning uzoq yillik tajribasi, madaniy qadriyatlar, geografik joylashuvi va tarixiy kechinmalari kabi bir qancha faktorlar asosida shakllanuvchi metaforalarning mantiqiy mohiyati ushbu fenomenni toʻliq anglab yetishga koʻmaklashadi. Ingliz tilida hissiyotlarning

LINGUISTICS

konseptuallashuvi ularning moddiy ko‘rinish olishida, obyekt, suyuqlik sifatida verballashuvida, ko‘tarilib-tushish xususiyatlari orqali tavsiflanishida ko‘rish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Ekman P. *Basic emotions, in Handbook of Cognition and Emotion // eds. T. Dalgleish and M. Power.* – Chichester: John Wiley and Sons, 1999. – P.45–60
2. Waggoner J.E. *Temperature-based metonymies for emotions in children and adults // Psychological Reports. № 106 (1), 2010.* – P.233-245.
3. Covey S. *The seven habits of highly effective people.* – New York: Simon and Schuster, 1989. – 381p.
4. Mitch A. *Tuesdays with Morrie.* – New York: Doubleday, 1997. – 192 p.
5. Strelecky J. *The cafe on the edge of the world.* – Aspen Light Publishing, 2020. – 136 p.
6. Tracy B. *Eat that Frog.* – Berrett-Koehler Publishers, 2002. – 129 p.
7. Elbom M. *Morrining seshanba darslari.* – Toshkent: Yosh kuch, 2021. – 165 b.
8. Kovi S.R. *Muvaffaqiyatli insonlarning 7 ko'nikmasi.* – Toshkent: Nihol, 2021. – 378 b.
9. Streleki J. *Yer chekkasidagi qahvaxona.* – Toshkent: Sharq-ziyo zakovati, 2021. – 208 b.
10. Treysi B. *Samaradorlikning 21 yo'li.* – Toshkent, 2021. – 92 b.